

ԲԱՐԿԵՆ ՉՈՒԳԱՍՉՅԱՆ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)*

XX դարի երկրորդ կեսի Հայագիտության մեջ իր կարևոր տեղն ունի անվանի Հայագետ-արևելագետ Բարկեն Լևոնի Չուգասզյանը: Նրա գիտական, ժառանգությունը բաղկացած է Հայ միջնադարյան և ավելի նոր ժամանակների գրականությանը, արևելագիտությանը, մանավանդ՝ իրանագիտությանը նվիրված հոդվածներից, գրքերից, բնագրերի հրատարակություններից, ձեռագրերի ցուցակներից: Բ. Չուգասզյանի ուսումնասիրությունները լույս են տեսել ինչպես առանձին գրքերով, այնպես էլ՝ Հայաստանյան և արտասահմանյան գիտական ժողովածուներում ու պարբերականներում:

Բ. Չուգասզյանը ծնվել է Թավրիզում 1923 թ. մարտի 18-ին: Տարրական կրթությունը ստացել է Թավրիզի «Հայկազյան-Թամարյան» և «Արամյան», իսկ միջնակարգը՝ ամերիկյան «Իբն Սինա», պարսկական «Սաադի» ու «Ֆերդուսի» դպրոցներում:

Հայագետն աշխատանքային գործունեությունը սկսել է 1942 թ. և մինչև 1945-ը, որպես գրագիր-թարգմանիչ, նախ աշխատել է Թավրիզի անգլիական փոխադրական ընկերությունում, ապա՝ Թեհրանում՝ Պարսից ծոցի ամերիկյան հրամանատարության երկաթուղային ծառայության մեջ: 1943 թ. Բ. Չուգասզյանը մի խումբ ընկերներով Թավրիզում հիմնադրել ու հրատարակել է «Հակաֆաշիստական թերթիկ» (1944 թվականից՝ «Արևելք» եռօրյա) լրագիրը, որի խմբագրի տեղակալն է եղել մինչև 1946-ը: Այդ թվականին նա ծնողների հետ ներգաղթել է Հայաստան: Նույն տարին Բ. Չուգասզյանն ընդունվել է Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) բանասիրական ֆակուլտետի Հայկական բաժինը, որն ավարտել է 1951 թ.: Համալսարանական առաջին օրվանից նա ծանոթանում ու մտերմանում է իր ապագա կնոջ՝ Վեներա Մանուկյանի¹ հետ, ով սովորում էր բանասիրական ֆակուլտետի ռուսաց լեզվի և գրականության բաժնում: Ուսմանը զուգահեռ՝ Բ. Չուգասզյանը

* Ներկայացվել է 10. VII. 2023 թ., ընդունվել է տպագրության 29. XI. 2023 թ.:

¹ Վեներա Մանուկյանը հուսալի հենարան է դառնում գիտնական ամուսնուն՝ ամենայն նվիրվածությամբ սատարելով նրան: Համալսարանն ավարտելուց հետո՝ Վ. Մանուկյանը ռուսաց լեզու է դասավանդել Երևանի ֆիզիկական կուլտուրայի ինստիտուտում և չուրջ երեք տասնամյակ՝ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ում, այդ ծանրաբեռնվածությունը զուգահեռ, լինելով հոգատար կին իր ամուսնու և հոգատար մայր զավակների՝ Լևոնի ու Գարեգինի համար:

1946–1947 թթ., որպես մատենագետ, աշխատել է Հանրային գրադարանի գրապալատում, իսկ 1950–1954 թթ.՝ ԵՊՀ-ի հրատարակչությունում՝ որպես սրբագրիչ, ապա՝ խմբագիր:

1954–1957 թթ. Բ. Չուգասյանը եղել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտ, որն ավարտելուց հետո՝ 1958 թ., նույն ինստիտուտում աշխատանքի է անցել՝ սկզբում որպես գիտական քարտուղար, այնուհետև՝ գիտական գծով փոխտնօրեն: 1962 թ. նա պաշտպանել է «Հայ-իրանական գրական առնչությունները 5–18-րդ դարերում» խորագրով ատենախոսությունը, որի համար նրան շնորհվել է բանասիրական գիտությունների թեկնածուի աստիճանը: 1963 թ. այդ աշխատությունը երևանում լույս է տեսել առանձին գրքով:

1965-ին Բ. Չուգասյանը աշխատանքի է հրավիրվել Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ՝ Մատենադարան, որտեղ մինչև 1994 թ. զբաղեցրել է փոխտնօրենի պաշտոնը: Այստեղ նա ամենայն նվիրվածությամբ կարողացել է իր նշանակալից ավանդը ներդնել Մատենադարանի՝ որպես գիտական կենտրոնի միջազգային մեծ հեղինակությունը ստեղծելու գործում: Կազմակերպչական պատասխանատու, վարչական աշխատանքներին զուգահեռ՝ նա առաջ է տարել նաև իր գիտահետազոտական գործունեությունը: 1994 թ. հետո նույն հիմնարկում մինչև կյանքի վերջը շարունակել է աշխատել որպես ավագ գիտաշխատող: Իր աշխատանքային բեղմնավոր գործունեության համար նրան շնորհվել է Հայկական ԽՍՀ մշակույթի վաստակավոր գործչի կոչումը (1984 թ.): Բ. Չուգասյանը մահացել է 1997 թ. նոյեմբերի 5-ին Երևանում:

Տարբեր ժամանակներում հայագետն եղել է Հայաստանի մի շարք հաստատությունների (Գիտությունների ազգային ակադեմիայի գրականության, արևելագիտության ինստիտուտների, ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետի, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի, Պատմության թանգարանների, Հայաստանի ազգային գրադարանի) գիտական խորհուրդների անդամ:

Ստալինյան բռնաճնշումների տարիներին ու նաև դրանից հետո նրա առաջխաղացումը զգալի չափով խոչընդոտվել է հայրենադարձների նկատմամբ խորհրդային իշխանությունների ստեղծած սահմանափակումներով. ուստի Բ. Չուգասյանի կյանքը չի ուղեկցվել սրընթաց վերելքով: Նա, բարեբախտաբար, կարողացել է խուսափել սիբիրյան աքսորներից, որոնց ենթարկվեցին բազմաթիվ հայրենադարձներ, բայց ճաշակել է հեռավոր աքսորավայրերում հայտնված ընկերներին ու հարեաններին կորցնելու դառնությունը: Ծակատագիրը, այդուհանդերձ, բարեգույթ է գտնվել նրա նկատմամբ, որովհետև իր կյանքի ճանապարհին հանդիպել է նաև մարդկանց, ովքեր գնահատել են նրա ունակություններն ու ձեռք մեկնել: Այդ անձանց շարքում հատկապես հարկ է հիշատակել ականավոր հայագետ, լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանին:

ԵՊՀ-ի հրատարակչությունում աշխատելու բերումով և այնտեղ Հր. Աճառյանի «Քննություն Վանի բարբառի» գրքի սրբագրության առիթով, 1952 թ. գարնանը Բ. Չուգասյանը ծանոթանում է լեզվաբանի հետ, որը բախտորոշ է դառնում նրա համար, քանի որ ինքը՝ մեծ գիտնականը, տեսնելով երիտասարդի՝ զանազան լեզուների իմացությունը, լեզվաբանական իրողությունների նկատմամբ հետաքրքրությունն ու ուշադրությունը, նաև՝ ջանասիրությունը, նրան առաջարկում է գալ իր տուն և առանց վարձատրության աշակերտել

իրեն: Այդպիսով, ապագա ակադեմիկոս Էդ. Աղայանից ու Հր. Աճառյանի՝ ոչ պաշտոնական ասպիրանտ, ապագայում անվանի լեզվաբան դարձած Գ. Գալեգինյանից հետո, Բ. Չուգասոյանը դառնում է մեծ գիտնականի տան ուսանողը, նրա երկրորդ, ոչ պաշտոնական ասպիրանտը և աշխատությունների պատրաստման գործում օգնողը, երրորդ լեզվաբան աշակերտը: Նա նաև գրի է առնում Հր. Աճառյանի թեղադրած կյանքի հուշերի մի հատվածը, որը վերաբերում էր Կ. Պոլսի Կեդրոնական վարժարանի շրջանին: Շուրջ մեկ տարի՝ մինչև մեծ գիտնականի մահը՝ 1953 թ. ապրիլի 16-ը, տևում է ուսուցչի ու աշակերտի համագործակցությունը:

Հր. Աճառյանի վախճանից հետո՝ քաղաքական «ձնհալի» շրջանում, Էդ. Աղայանի առաջարկով Բ. Չուգասոյանին հանձնարարվում է վերանայել ու հրատարակության պատրաստել մեծ գիտնականի՝ ավելի վաղ գրաքննություն կողմից տպագրության չթույլատրված «Լիակատար քերականության» ընդարձակ «Ներածությունը»: Բ. Չուգասոյանն աշխատության մեքենագիր օրինակը համեմատում է Աճառյանի ձեռագիր բնագրի հետ և վերականգնում տարիներ առաջ որոշ գաղտնի գրախոսների և հրատարակչական վայ խմբագիրների կատարած կրճատումներն ու ավելորդ միջամտությունները: Այդ հատորը լույս է տեսնում 1955 թ.:

Հր. Աճառյանի նկատմամբ ողջ կյանքում պահած երախտագիտության դրսևորումն են նրա մասին իր սանի գրած հուշերը, որոնք ընդգրկված են Բ. Չուգասոյանի՝ 2022 թ. հրատարակված երկերի ժողովածուի առաջին հատորի մեջ, ով ուսուցչից ժառանգում է ոչ միայն նրա լեզվաբանական գիտելիքներն ու կողմնորոշումները, այլև, առհասարակ, պատմաբանասիրական հետաքրքրությունները, ինչպես նաև՝ գիտական առաջին քայլերն անող խոստովանալից երիտասարդներին օգնելու և կողմնորոշելու մշտական պատրաստակամությունը, որոնք ուղենիշներ են դառնում նրա գիտական ողջ գործունեության ընթացքում:

Բ. Չուգասոյանի գրական ժառանգությանն ընդհանուր ակնարկ նետելիս հարկ է անդրադառնալ նրա՝ մի քանի առավել աչքի ընկնող գիտական աշխատություններին, որոնք բացառիկ նշանակություն ունեն ոչ միայն հայագիտության, այլև, առհասարակ, միջնադարագիտության համար:

Հայագետն առաջին հոգվածներից մեկում քննության առարկա դարձրեց XI դ. առաջին կեսին ապրած հայ ականավոր քաղաքական գործիչ և նշանավոր մտավորական Գրիգոր Մագիստրոսի «Թղթերում» պահպանված իրանական վիպական գրույցների արձագանքները, որոնք չէին նկատվել հայագետների կողմից: Ֆերդուսիի «Շահնամի» բնագրի ամբողջացման առումով այդ հրապարակումը բացառիկ երևույթ էր և լուրջ գնահատանքի արժանացավ արևելագիտական միջազգային շրջանակներում: Հիշյալ հայերեն հոգվածը թարգմանվեց ու հրատարակվեց թե՛ ռուսերեն և թե՛ ֆրանսերեն²: Բ. Չու-

² Տե՛ս Բ. Չուգասոյան. Իրանական վիպական գրույցների արձագանքները Գրիգոր Մագիստրոսի «Թղթերում»։ – Հայկական ՍՍՌ ԳԱ «Տեղեկագիր» հասարակական գիտությունների, 1958, № 12, էջ 63–75, նույնի՝ Отзвуки иранских эпических сказаний в «Письмах» Григора Магистроса. – «Проблемы востоковедения» (Москва), 1960, № 3, с. 150–155; նույնի՝ Echos des legendes epiques iraniennes dans les “Lettres” de Grigor Magistros. – “Revue des Etudes Armeniennes” (Paris), N. S., 1964, Tome 1, pp. 321–329.

գասազյանը կարողացավ նկատել՝ իբրև իր ժամանակի բազմակողմանի զարգացած անձնավորություն, որ Գրիգոր Մազիստրոսը տեղյակ է եղել այնպիսի մանրամասնությունների, որոնք չեն հանդիպում «Շահնամեում» և հայտնի իրանական էպիկական այլ պոեմներում:

Այս հոգվածում Բ. Չուգասզյանի ուսումնասիրության առարկան դարձավ Ֆերդուսի «Շահնամեի» «Ռոստամի յոթ արկածները» բաժնի «երրորդ արկածը», ուր պատմվում է Ռոստամի և վիշապի մենամարտի մասին: Մազիստրոսն իր պատմածում անդրադառնում է այդ դրվագին՝ նշելով, որ տվյալ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Դաբավանդ (Դամավանդ) լեռան մոտ, ինչը չի հիշատակված Ֆերդուսի երկում: Բացի այդ, հայ հեղինակի պատմածից պարզվում է, որ վիշապը ինքը Դյուզեղն է, այսինքն՝ Դժոխքը: Այսպիսով, Մազիստրոսի շնորհիվ լրացվում է «Շահնամեի» հիշյալ հատվածը: Ըստ Բ. Չուգասզյանի, ինդրո առարկա առասպելը չկա ինքնուրույն երկում, և հայ գրականության մեջ պահպանել է միայն Գրիգոր Մազիստրոսը: Վերջինս, գիտնականի կարծիքով, այն քաղել է իր ձեռքի տակ եղած աղբյուրներից կամ լսել ու գրի առել ժողովրդից՝ դրա հետ մեկտեղ ծանոթ լինելով ինքնուրույն «Հայոց պատմության» մեջ պահպանված իրանական առասպելներին:

Մազիստրոսն հիշատակում է նաև Ռոստամի ու վիշապի մենամարտի առասպելին հաջորդող մյուս հատվածը, ուր պատմվում է Ռոստամի և Սպանդիարի (Ասֆանդիարի) պայքարի պահերից մեկը: Հայ հեղինակն այդտեղ արտահայտում է իր համակրանքը Ռոստամի նկատմամբ՝ նրան համեմատելով Հոմերոսի Կոնոսի հետ, որի գլխի մազերի շարժումից անգամ ցնցվում էր Օլիմպոսը: Ըստ Բ. Չուգասզյանի, հերոս Սպանդիարի հիշատակությունը Մազիստրոսից և Ֆերդուսուց շատ առաջ հանդիպում է նաև VI–VII դդ. հայ նշանավոր պատմիչ Սեբեոսի Պատմության մեջ:

Մազիստրոսի Լ.Զ. Թղթում Բ. Չուգասզյանը նկատում է Բյուրասպի Աժդահակի, Սպանդիարի և Հայոց արքա Արտավազդի լեռների վիհերում շղթայված լինելու մասին գրառումը: Այդտեղ հայ հեղինակը, վերցնելով ինքնուրույն առասպելներին վերաբերող հատվածից Աժդահակի անվան համար գործածված Կենտավրոս Պյուռիդա (որոշ ձևազրկում՝ Պյուռդյայ, Պոիդա) անունը (այս փաստը հիշատակված չէ ոչ մի այլ աղբյուրում ու նաև «Շահնամեում»), հայտնում է, որ Աժդահակը Դաբավանդ լեռան մեջ էր, Սպանդիարի՝ Սաբալան, իսկ Արտավազդը՝ Մասիսում: Բ. Չուգասզյանը գտնում է, որ Սպանդիարի՝ Սաբալան լեռան մեջ փակված լինելու մասին փաստը նույնպես չկա ոչ մի այլ աղբյուրում: Այս կապակցությամբ գիտնականը մեջբերում է Սավալան (Սաբալան մարգարեի հետ առնչվող) նույնանուն լեռան մասին իրանական գրույցը և նշում, որ Սաբալան լեռը գտնվում է Հայաստանի սահմանների մոտ՝ իրանական Ադրբեջանի արևելյան մասում:

Բ. Չուգասզյանի կարծիքով, մարգարեին վերաբերող գրույցը միաձուլվել է իրանական էպոսի առանձին մի փաստի հետ, և Մազիստրոսն օգտվել է դրանից: Հայաստանի մերձակա երկրներում տարածված են եղել իրանական էպոսի առանձին գրույցների տարբեր պատումները, նաև՝ Սպանդիարի պաշտամունքը, որի մասին է վկայում Մազիստրոսի մոտ գիտնականի հայտնաբերած փաստը՝ այն է, որ պարթևները Սաբալանի մայրի փայտից պատրաստում էին Սպանդիարի արձանը: Խնդրո առարկա հոգվածը խիստ շահեկան է «Շահնամեի» իրանական բնագրի ամբողջացման առումով և, հետևաբար,

բացառիկ կարևորություն ունի այն ուսումնասիրող այլ ազգերի գիտնականների համար:

Բ. Չուգասզյանի տեսադաշտում հայտնված հայ գրականության կարևոր դեմքերից է եղել նաև Սայաթ-Նովան: Գիտնականի համար ասես ի վերուստ կանխորոշված էր Սայաթ-Նովայի գեղարվեստական ժառանգության ու կենսագրության անհայտ դրվագների հայտնաբերումը, քանի որ 1963 թ. նրա և հայագետ Պ. Մուրադյանի համատեղ ջանքերով լույս էր տեսել մեծ բանաստեղծի ու երգահանի «Խաղերի» (հայտնի «Դավթարի») նմանահանության (Փաքսիմիլե) եղանակով պատրաստված հրատարակությունը: Ճակատագրի բերումով Բ. Չուգասզյանին էր վիճակված Սայաթ-Նովայի ձեռքով 1761 թ. Պարսկաստանի Գիլանի նահանգի Էնգելի (Անգալի) նավահանգստում ընդօրինակված մատյանի հայտնաբերումը և ուսումնասիրությունը: Այդ մասին նրա հոդվածը լույս տեսավ 1981 թ.: Մինչ այդ և XIX դ. սկսած հայագիտության մեջ Սայաթ-Նովայի գրչին պատկանող միայն երկու մատյան էր հայտնի: Բ. Չուգասզյանն իր այս հոդվածի մեջ, ըստ ամենայնի քննության առնելով էնգելիի ձեռագիրը, կարողանում է երևան հանել մեծ բանաստեղծի ու երգահանի կյանքի մինչ այդ անծանոթ փաստերը:

Միջանկյալ հարկ է նշել, որ տարիներ անց Բ. Չուգասզյանը նմանահանության (facsimile) եղանակով իրականացրեց նաև այլ հատորների հրատարակությունը: Խոսքը հայերեն առաջին տպագիր գրքերից «Ուրբաթագրքի», «Տաղարանի» (1975) և «Պարզատոմարի» (1996), ինչպես նաև Դավիթ Անհադիի «Սահմանք իմաստասիրության» երկի XIII դ. ձեռագրի (1980) մասին է:

Արևելագիտական ու հայագիտական միջազգային շրջանակների համար իսկական հայտնություն եղավ Բ. Չուգասզյանի «Բժշկարան ձիո եւ առհասարակ գրաստնոյ» գիրքը: Վերջինս տասնամյակներ շարունակ համարվում էր կորած: Բ. Չուգասզյանը հայտնաբերեց այն Լոս Անջելեսում ապրող նախկին իրանահայեր Զարեհ և Ադրինե Սարաջյանների ընտանիքում: Այդ հատորով նրան բախտ վիճակվեց փայլուն իրականացնել իր ուսուցչի՝ Հր. Աճառյանի՝ դեռևս Թավրիզում աշխատելու ժամանակ սկսած կարևորագույն ձեռագրերից մեկի ուսումնասիրությունը: Այս երկին նվիրված Բ. Չուգասզյանի գիրքը նրա գիտական ժառանգության մեջ բացառիկ տեղ է գրավում, քանի որ նվիրված է միջին հայերենի եզակի հուշարձաններից մեկին: Անասնաբուժական այդ մատյանը մշակութային կարևոր երևույթ է. ի տարբերություն մեզ հասած հազարավոր ձեռագրերի, այն գրված է ոչ թե գրաբարով, այլ՝ ժամանակի խոսակցական լեզվով: Իր բժշկարանային բովանդակությամբ, մանավանդ՝ բառագանձով՝ հայերեն անծանոթ նոր բարդություններով, օտար, հիմնականում՝ արաբերեն ու պարսկերեն բառերի և եզրերի փոխառություններով այս երկը յուրահատուկ գյուտ է գիտնականների համար:

1296–1298 թթ. Կիլիկիայի Սմբատ թագավորի հրամանով հայագգի Թորոս քահանայի օժանդակությամբ ասորի բժիշկ Յարաջի կազմած «Բժշկարանի» բնագիրը Բ. Չուգասզյանի կողմից պատրաստվել է ամենայն խնամքով: Ձեռագիրը հատուկ կարևորություն ունի նաև պատմական առումով, քանի որ գաղափար է տալիս Սմբատ թագավորի ուժեղ հեծելազոր ստեղծելու մտադրության մասին: Աշխատությունը օժտված է հին Հայաստանում, անտիկ աշխարհում, միջնադարում ձևագիտությունը վերաբերող համապատասխան տեղեկություններ պարունակող առաջաբանով, որտեղ համեմատություններ են

կատարված արաբերեն ու պարսկերեն նմանօրինակ երկերի հետ, և քննված է խնդրո առարկա երկի լեզուն:

Բ. Չուգասզյանի այս գրքի հրատարակումից հետո այն թարգմանվեց գերմաներեն և հրատարակվեց առանձին գրքով³: Այն իրականացրած ավստրիացի «գիտնական» Ժ. Դում-Թրագուլթը, ղեկավարությամբ, հրատարակության ու գեկուցումների մեջ անարդարացիորեն միշտ խուսափել է նշել և կարևորել Բ. Չուգասզյանի ուսումնասիրությունը՝ անտեսելով այն փաստը, որ առանց հայ գիտնականի աշխատության, մանավանդ՝ ձեռագրի տեքստն ուղեկցող օտար բառերի ստուգաբանությունների, իրեն հազիվ թե հաջողվեր հասկանալ «Բժշկարանի» բնագիրը, առավել ևս՝ թարգմանել այն: Ավստրիացի «գիտնականը» նշում է, որ Բ. Չուգասզյանի գիրքն ընդամենը օժանդակ միջոց (Hilfsmittel) է եղել իր համար (տես էջ 20): Նա օգտագործում է հայագետարևելագետի բերած փաստերը, հունական, արաբական, պարսկական աղբյուրները և գրականության ցանկը ու չի նշում հայ գիտնականի անունը: Բ. Չուգասզյանի և Ժ. Դում-Թրագուլթի գրքերի համեմատությունից հայտնի են դառնում ավստրիացի հեղինակի կողմից արված գրագողության բազմաթիվ փաստեր⁴: «Բժշկարանի» օտար լեզուներից փոխառված բառերի ստուգաբանությունները, որոնք կատարել է հայագետը և կազմել գրքի վերջում կցված բառարանը, ասես, գոյություն չունեն նորաթուխ «հայագետ-լեզվաբանի» համար: Այդ բառարանը յուրացնելով՝ ավստրիացի «գիտնականը» ճոխացրել է այն հայագետներին ծանոթ բառերով ու հորինել նոր բառարան իր հատորի համար (տես 215–282 էջերը), անշուշտ, հարկ չհամարելով նշել հիմնական դժվար աշխատանքն արդեն արվել է: Բերված փաստերը վկայում են, որ այստեղ գործ ունենք արևմտյան գիտնականների մի մասի մոտ արմատացած տիպիկ գաղութատիրական վերաբերմունքի հետ, երբ անբարեխիղճ ձևով, անամոթաբար յուրացվում են ոչ եվրոպական լեզուներով հրատարակված գիտական աշխատությունների արդյունքները:

Բ. Չուգասզյանի յուրահատուկ նշանակություն ունեցող երկերից է «Գեորգ Դպիր Պալատեցու կյանքի և գործունեության տարեգրություն, 1737–1811» գիրքը: Իր բնույթով այն հիշեցնում է Ա. Ինճիրկյանի «Միքայել Նալբանդյանի կյանքի ու գրական գործունեության տարեգրությունը» (1954), Խ. Սամվելյանի «Կոմիտասի կյանքի և գործունեության տարեգրությունը» (1969, թ. 10-ից մինչև 1975, թ. 9), Ա. Մ. Շարուբյանի «Դանիել Վարուժանի կյանքի և ստեղծագործության տարեգրությունը» (1984), Սուրեն Շ. Վանեցու «Վազգեն առաջին կաթողիկոս ամենայն հայոց: Համառոտ տարեգրություն (1908–1955)» (1986) աշխատությունները և գալիս է լրացնելու վերջիններիս շարքը: Գեորգ Դպիր Պալատեցուն նվիրված գիրքը լուսաբանում է մեծանուն գիտնականի բանասերի, հայ արևելագիտության հիմնադրի կյանքի անձանոթ էջերը, որն իր անխոնջ գործունեությամբ նպաստել է Մխիթարյան միաբանության

³ Տե՛ս J. Dum-Tragut. Kilikische Heilkunst für Pferde, Das Vermächtnis der Armenier, Kommentar. Übersetzung-Glossar, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich. New York, 2005.

⁴ Տե՛ս Բ. Չուգասզյան. Բժշկարան ձիոյ և առհասարակ գրաստնոյ (ԺԳ դար), Երևան, 1980, էջ 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20, 21–22, 23, 26, 77, հմտ. J. Dum-Tragut. Նշվ. աշխ., էջ 22, 31, 43, 21, 44, 22, 23, 25, 26, 19–20, 26, 77–81:

անդամների ուսումնասիրություններին, մանավանդ՝ բազմաթիվ ձեռագրեր ուղարկել ու առաջ տարել իր աշխատանքները՝ վայելելով նրանց նյութական օժանդակությունը: Վերջիններիս հետ Դպիրը երեսուն տարի սերտ հարաբերություններ է ունեցել՝ իրեն չվտանգելու համար ամենայն միջոց ձեռք առնելով, քանի որ XVIII դ. երկրորդ կեսին Պոլսում կաթոլիկների նկատմամբ գոյություն ուներ խիստ անհանդուրժողական, անգամ թշնամական վերաբերմունք: Փաստորեն, Դպիրը հայ լուսավորչականների և Մխիթարյանների միջև այդ անջրպետի վերացնողն է՝ նպաստելով ժամանակի հայ հասարակության միավորմանը:

Այս գրքի ավարտը և հրատարակությունը Բ. Չուգասյանն իրականացրեց, երբ ծանր վիրահատության պատճառով նրա հասարակական ակտիվությունը զգալիորեն կրճատվեց և ստիպված եղավ ավելի շատ աշխատել տանը: «Հայրենադարձ իրանահայ դեմքեր» գիրքը (1997) ծնվեց այդ պայմաններում: Հայագետն իրականացրեց այն հանդիպումներ ունենալով և հարցախույզ իրականացնելով բազմաթիվ իրանահայերի ու նրանց հարազատների հետ, ովքեր այցի էին գալիս իրեն:

Ինչպես Բ. Չուգասյանի նախորդ հրատարակությունները, այս գիրքը նույնպես յուրահատուկ երևույթ է: Այն նվիրված է մեծ հայրենադարձության հիանալիքին և իր բնույթով եզակի աշխատություն է, քանի որ ապացուցում է այդ իրադարձության պատմական կարևորությունն ու արտացոլում նրա հակասական կողմերը: Կենսագրական բառարանի բնույթ ունեցող գիրքը գաղափար է տալիս այն մարդկանց մասին, ովքեր, ծնված լինելով Իրանում, եկան Խորհրդային Հայաստան և արժեքավոր ներդրումն ունեցան հայրենիքի շենացման գործում, կրթական, մշակութային իրականության մեջ՝ հաղթահարելով հետպատերազմյան երկրի դժվարությունները, ոմանք անգամ հանիրավի աքսորվելով Սիբիր կամ գնդակահարվելով ստալինյան գնդաններում: «Հայրենադարձ իրանահայ դեմքերը», փաստորեն, յուրահատուկ հուշարձան է, որը հավերժակոչում է այդ մարդկանց հիշատակը:

ԼԵՎՈՆ ՉՈՒԳԱՍՉՅԱՆ

Արվ. դ., պրոֆ., ԵՊՀ-ի արվեստի պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, Միլանի (Իտալիա) Ամբրոզիան ակադեմիայի անդամ, Մոնպելյեյի (Ֆրանսիա) Ակադեմիայի թղթակից-անդամ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ նոր և միջնադարյան արվեստի պատմություն: Հեղինակ է 5 մենագրության և շուրջ 350 հոդվածի: levonch@yahoo.com